

Saaremaa põlluharija

Nr 4.

=ifu: Kodune telliskivi valmistamine.

Kodune telliskivi valmistamine.

Ed. Pant.

(Wastufels küsimusele „Saaremaas“ nr. 32 f. a.)

Telliskivi on üks parem ja otstarbekohasem ehitusmaterjal, aga laiemad ehitajate kihid ei saa seda ehituseks, tema kalli hinna tõttu tarvitada. Kiwilööwides müüakse harilikult telliskivi 4—5 marka tükk. Sellele tuleb veel meolulud wabrikust wõi kiwilööwist kohale toomiseks juure arvata, mis ka mõne marga kivi hinnale otia lisab, waadates selle järele kui kauge widu on. Hoopis teistsuguse seisukorra loots asjaolu, kui telliskivi wõimaluse järele kodusel wiisil kohapeal valmistama hakata, kus ehitada kawatsetatakse ning kus sawi olemas. Seda valmistamise wiisi wõimaldab ka ilma ahjuta põletamine.

Plounide valmistamine.

Weil on sarnane telliskivi valmistamise wiis tundmata, kuna osalt Soomes ja Wenemaal mõnes kohas teist telliskivi valmistamise wiisi ei tuntagi. Tutwunesin kind sarnase telliskivi valmistamisega ja usun, et meil selwiisil tehtud telliskiwidest hooned palju kallimad maksma ei lähe, kui puuhalgudega raietud ja üle krohwitud tooresawi ehitused. Kiwide tegemiseks tasandatakse sawiaugu ääres $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ tiinu (600—800 ruutsül.) suurune maatiük filedaks ja raputakse liwaga üle. On sawil mullakist peal, siis kõrwaldatakse see mõne ruutsülla suuruselt ära, muidugi proportsionaalselt valmistawate kiwide arwu ja sawikorra sügawusele. Sawi kiwide tegemiseks valmistatakse harilikul wiisil: sõtkutakse hobustega augus

sittaks, wõi mis weel parem, aetakse sellekohasest tün-
nist tehtud sawisegamise masinast läbi. Walmis teh-
tud sawi pannakse augu äärde hunnikusse ja et sawi
kuival ajal mitte kõwaks ei kuivaks, kaetakse see selle-
kohaste riiete wõi rogoskritega kiini. Kui tarwiline
hulk sawi walmis, algab põletamata telliskiwide,
plonnide, wormimine. Selleks asetatakse sawi huniku
äärde mehele töötamiseks tarwilise kõrgusega laud.
Laua peale pannakse käepärast olewale kohale sawi ja
peen liim, osa lauda peab wormimise tarbeks wabaks
jääma. Telliskivi tegemise wormi on küll paljud
näinud. See on lihtne neljakantne puust kastikene,
mille soomitaw suurus on: pikkus $11\frac{3}{4}$ tolli, laius
 $5\frac{3}{4}$ tolli ja kõrgus $2\frac{3}{4}$ tolli, ehk nii, et kivi suurus
oleks kuivades $11\frac{1}{2}$ tolli, $5\frac{1}{2}$ tolli lai ja $2\frac{1}{2}$ tolli
paks. Peale selle lähneb weel tarwis weendu ja mõni
õhukene lauakene, mille pikkus 15—18 wõi 20 tolli,
laius 6—7 tolli. On sellekohased ettevalmistused
tehtud, hakab wormija wormima. Võõb käega wormi
sawi täis, riputab lauakesele liiwa peale ja paneb
wormist wälja wormitud plonni laua peale, kuna
teine tööline, wõib olla poisite ehk naisterohwas, laua-
kesega plonni wõtab ja platsile ritta lapiti kuivama
paneb. Kuiwa ilmaga wõib teisel päeval juba plon-
nidel teine külge pöörata, ning warsti serwiti kuivama
pöörata. Juba kuivemaks saades wõid plonniid 6-e
kivi kaupa ristamisi üksteise peale hunnikusse laduda
ja hunnikud ligistikkude ritta asetada, et õõsel ja wihma
korral wõib laudadega pealt kiini katta. Takistust
wõib tuua valmistamisele wihm, siis kui plonnid
peale wormimise maha on laotud, kuid juba serwiti
pööratult wõi hunitus wihm enam plonnisi ei riku.

Plonnide põletamine.

Peale eelpool tähendatud ettevalmistuse tehakse
platsi äärde lihtne 4—6 wõi 8 posti otsa ajutine
kuur, mille katus on laudadest. Katus wõib olla õige
püsti. Lauad wõib mõne naelaga lattide külge kinni-
tada, et pärast oleks hõlbus neid ära wõtta ja mujal
tarvitada. Sarnase ajutise kuuri alla kätutatakse kui-
wad plonnid platsi pealt, mida ka kuuri alla nii üles

laduda mõib, et nad weel üle kuiwada mõiwad. Mõnda tehakse seniäna, kuni tarwiline arw plonnisid käes. On kawatsus kiwa rohkem valmistada ning kuurialune liiga wäike, siis mõib ka kuuri all olewad kuiwad plonnid juba ennemalt ahjuks laduda, et ruumi kokku hoida. Kui soowitaw arw plonnisid tehtud, siis laotakse nendest ahjukujuline neljanurgeline ahi, mitme küttekohaga, selle järele kui palju kiwa põletada mõeldakse. Harilikult 10—12 tuhande kiwi jaoks 2—3 kütte kohta, 12—15 tuhandele 3—4 ja 15—20 tuhandele 4—5 ning 6 kohta. Ladumine ahjuks ja küttekohdade valmistamine nõuab aga wilumist ja oskust. Plonnid peawad nii laotud olema, et soojus kõikide kiwide ja kiwi ribadest wahelt wabalt läbi pääseks, ja et kõik plonnid ühtlaselt kõwaks põleks. Ahju wälisel piinal määratakse plonnid pealt sawiga kiini, nii et suits ja soojus ainult wälja pääseks. On niimõisi plonnidest ahi laotud, siis algab kütmine wõi põletamine. Kütmiseks rohkem kohased on halmemat sorti puud — mõiwad olla 1—3 arss. pikad roikad. Esimesel päewal tuleb kütta wäiksema relega ja tarwitada halmemaid puud. Põletamise ajal tuleb kütta niidugi päewal ja õõsel wahetpidamata. Pärast-poolte tuleb juba kõwemini kütta, tarwitades paremaid puud, et kuumus juurem oleks. Põletamine kestab harilikult 2—2½ ning 3 ööd-päewa, selle järele kui palju kiwa valmistatakse. Kui kiwid tarwiliselt põletatud, jätatakse nad üheks päewaks jahtuma. Asjatundliku ja korraliku ladumise juures mõib niimõisi kaunis häid kiwa saada.

Tellisikiwi alalhoidmine.

Kütte-kohtade ümbruses on esimene rida kiwa allpool pooleldi läbi põlenud, poolikud ja kattised. Nende järgmised read annawad juba häid kõwu pruunikarwalisi kiwa. Tulest kaugemal olewad read on pehmemad, kuid kõlbulikud on nad kõik ning on wõimalik tarvitada kõiki ehituste juures nii seinu kui ka ahjude tegemiseks. Ahjust ära ladudes sorteeritakse tellisikiwid wärwi ning kõwaduse — wäärtuse — järele. Tellisikiwi mõib wäga hästi kuni tarwitamiseni alalhoida

üleliigijest niiskusest vabas kohas. Selleks oleks kohane tarviliku suurusega fuur, millel peaks ka laudadest kokkulöödud wõi ölemattidest tehtud seinad olema. Wäga praktiliselt oleks tehtud, kui fuurite mille all plonni põletati ölemati ümber lööme ning kiwid sinna ajetame. Kiwi wirnadele wõib lauad lompide peal alla panna. Kiwid laotakse umbes 2 jalga seinast eemale.

Sarnasel wiisil tuleks meilgi igas kohas, kus sawi jaadawal ja uusi hooneid kawatatakse ehitada kiwa valmistama hakata, milledest wõiksime odawaid ja nägulaid hooneid valmistada. Ei pruugigi nii wäga sawi kiwide tegemiseks peeneks ja sikkeks teha, kui tahetakse odawamini läbi tulla. nagu seda peab tegema kohtades, kus müügiks kiwa valmistakse. Tean juhtumisi, mil kiwitegija labidaga sawitorra augus lahti lõikas, weega üle pritsis, ning nii ette valmistatud sawi kiwitegemiseks tarwitas.

Tellisikiwi hind.

Endiste kogemuste põhjal toon siinkohal kalkulatstiooni 30.000 tellisikiwi valmistamise kohta kodusel wiisil, kust näha wõib, kui kallis tuleb teatud suuruses hoone wõi seinad süld maksta, millega siis wõrrelda wõib teisel wiisil valmistatud ning teisest materjaalist ehitatud hoonete hindu. Käesolewas kalkulatstioonis olen arwesse wõtnud mehel päewas 1000 plonni wormida, kuna aga õppinud kiwidõikajate jao töö oli ennemalt mitmetes kiwi-lööwides 2000 plonni päewas. Sawisegamine on siin ettenähtud nii, et sawi omatehtud sawisegamise rünnis hobuse jõul läbi segatakse.

Sawi valmistamine, 2 hobuse- ja 4 mehe- päewa.	mk. 2.000
Wormimine 30 mehe- ja 30 naister. päewa	" 13.500
Kuiwatamine ja kütamine 6 mehe- ja 6 naister. päewa.	" 2.700
Ahju ladumine 3 mehe- ja 3 naister päewa	" 1.500
Kütmine 2 ööd-päewa.	" 1.200
Lahtiwõtmine 2 mehe- ja 2 naister. päewa	" 1.000
Puud põletamiseks 2 kantsül. 3 sorti. .	" 6.000

Stokku mk. 27.900.

Sellega tuleks telliskivi tükk ühe marga ümber maksma. See hind vastab ka ennesõjaaegsele hinnale Wenemaal, mil kivitegijale 4 rub 50 kop. 1000-de kivi tegemise eest makseti, kuna küttepuud tööandja poolt olid. Kuigi siin eht olude tõttu eespool toodud arvud tegelikult suureneka võivad, siiski ei tõuse nad kunagi üle 1½ marga telliskivi kohta. Ühe ruutsülla ühekordse elumaja seina tegemiseks, millel väline külj 1½ kivi + õhuruum ja seest pool 1 kivi paksus, kulub ära 485 kivi eht sidematerjaliga kokku ümarguselt 500 kivi. Seina ruutsülla tegemine linna hindade järele maksab 450—500 marka ning kui sidematerjal lubi ja liiv juurde arvata, siis ei tõuse ruutsülla seina hind mitte üle 1200 marga.

Wõib kindlasti arvata, et meil hoonete ehitamis- küsimus eriti maal tuntawalt fergemaks ja lihtsamaks muutub, mispärast sarnase kivi valmistuswiisi peale tõsist tähelepanu tuleks pöörata ja selle wiisiga tutwu — nemijeks kõik teha mis võimalik, nagu sellekohaste asjatundjate ametisse panemine wastawate asutuste poolt j. n. e. Pea küsimus seisab selles, et asjatund- jat leida, kes ahu laduda ja põletada mõistaks, kuna wormijate leidmine wistist juurt raskust ei sünnitaks, sest ennemalt olid pea igas mõisas kivilööwid ning seega õige rohkesti inimesi, kes neis töölistena tegewad olnud eht vähemalt sellega tutvunenud. Pealegi wõib iga inimene õige ruttu wormimise ära õppida. Tarwis oleks kord asjaga julgesti pihka hakata.

